

övergångsrit, men Simonsen undrar hur den blivit allt viktigare i dagens samhälle där äktenskapet spelat ut sin stora roll som statusförändring. Hon kommer fram till att polterabend framför allt kan ses som ett försök att återerövra det offentliga rummet, det kollektiva rummet som i de moderna industrisamhällena krympt alltmer. Genom att förvandla ett kommande bröllop till en karneval tycks den vilja göra en privat fest till ett kollektivt evenemang. De förbipasserande som egentligen är utomstående görs härmed till del av innegruppen. De förbipasserande vet aldrig riktigt hur hon eller han skall uppfatta situationen – skall de skratta åt den utklädda protagonisten eller är det de själva som utsätts för löje. Simonsen menar att skrattet bottnar i att två eller flera oförenliga referenssystem aktualiseras på samma gång och anknyter till Bourdieu. Det som gör polterabend till ett känsligt ämne, framhåller Simonsen, är att den öppet demonstrerar hur relativa begrepp smak och underhållning är.

Simonsens bidrag till antologin är utan tvekan det intressantaste och mest läsvärda. Det är stringent, med genomtänkt analys, och hon har frigjort sig från de ”stora” humorteorierna på ett välgörande sätt. Hon har också frigjort sig från folkloristikens ”traditionella” tänkande i termer av folklorens sociala och psykologiska funktion och talar om betydelse kopplade till framförandet, till det situationella.

Vad jag framför allt saknar i de (flesta) andra bidragen är just en reflekterande hållning till de *egna* teoretiska grundantagandena och metoderna – inte bara till den tidigare humorforskningens teorier och metoder. Denna brist är dessvärre inte något unikt för denna bok. Ulf Palmfelt sammanfattar (ironiskt?) i sin inledning den folkloristiska forskningen på följande träffande sätt: Den traditionella folkloristiska arbetsmetoden är att förutsättningslöst utan färdiga hypoteser eller frågeställningar gräva in sig i ett empiriskt material, finna de konkreta problemställningar det rymmer samt analysera dessa med eklektiskt bruk av egna och grannvetenskapens verktyg!?

Inger Lövkrona, Lund

Bodil Nildin-Wall, Jan-Inge Wall: *Det ropades i skymningen... Vidskepelse och trolldomstro på Gotland*. Skrifter utgivna av Språk- och Folkminnesinstitutet. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg 3. Uppsala 1996. 259 s., ill. ISBN 91-85740-07-1.

Detta är den andra boken baserad på gotländska domstolsprotokoll och annat arkivmaterial som Jan-Inge Wall publicerar, denna gång tillsammans med Bodil Nildin-Wall. Den förra hette ”Hon var en gång tagen under jorden...” och utkom 1989. Samtidigt som den redovisade några dittills okända gotländska trolldomsprocesser från början av 1700-talet, gav den exempel på den tidens levande trosföreställningar om häxeri, folkmedicin och övernaturliga väsen. Den nu aktuella boken vidgar och fördjupar perspektivet med ytterligare exempel på folkdikt och folkstro från 1600- och 1700-talens Gotland.

De två förf. låter sin framställning begränsas tidsmässigt av svenskarnas övertagande av Gotland 1645 och freden i det stora nordiska kriget 1721. Ur gotländsk synvinkel ligger alltså förf. material i intervallet mellan Hans Nielsson Strelows *Gotländska krönika* (1633) och Linnés gotländska resa (1741). På det nationella planet länkar detta material samman Johannes Buréus Sumlen från första hälften av 1600-talet och Antikvitetsrannsakingarna 1667 med 1800-talets stora insamlingar. Det handlar om ett tidsskede gott och väl ett eller två århundraden före folkminnesarkivens äldsta anteckningar.

De två här omtalade böckerna kan bilda underlag för diakrona analyser av hur olika trosföreställningar eller berättelsekomplex utvecklats. I sina huvuddrag motsvarar naturligtvis det folkloristiska materialet i de två böckerna vad man idag kan återfinna i våra traditionsarkiv. Samtidigt slås man av mångfalden och variationsrikedomen. Förf. förklarar detta själva med att deras material är hämtat från en tid när traditionen fortfarande var levande och därmed föränderlig (s. 217 f.). Detta är säkert korrekt. Med två aktuella doktorsavhandlingar i bakhuvudet kan man lägga till ytterligare en faktor. Både Agneta Lilja (*Föreställningen om den ideala uppteckningen*, Uppsala 1996) och Bo G. Nilsson (*Folkhemmets arbetarminnen*, Stockholm 1996) har visat

hur såväl arkiven som museerna i sin insamlingsverksamhet varit styrda av sina egna förväntningar om vad de ville hitta. Kanske är det sena arkivmaterialet så enahanda just därför att insamlarna sökte efter en nationellt enhetlig allmogekultur?

Referaten ur domstolsprotokollen skänker en stor närhet till både de namngivna aktörerna och till deras berättelser och trosföreställningar. Förf. har helt rätt när de påpekar att detta 200–300-åriga källmaterial faktiskt innehåller kontextuppgifter som saknas i folklivsarkivens yngre uppteckningar. I domstolarnas förhørsprotokoll kan man i detalj följa hur våra från arkiven kända trosföreställningar har tillämpats i praktiken, hur grannar använder trolldom mot varandra, hur ordspråk och annan folklore flikas in i gräl. Inte minst blir det tydligt hur värderingar och trosföreställningar kommuniceras genom skvaller, förtal och rykten.

Liksom den förra boken består denna av tre huvuddelar. I den första behandlas hur kontagös magi och andra former av trolldom har använts för att manipulera fördelningen av lycka mellan gårdarna. I det förhållandevis egalitära gotländska bondesamhället med begränsad tillgång på odlingsbar jord blev den individuella framgången med odling och avel en hederssak för varje gårdsbrukare, liksom mjölkhanteringen på motsvarande vis blev central för bondhustrurna. Resultatet blev ett noll-summespel, där man på magisk väg strävade att skydda de egna värdena och samtidigt uppfattade samma handlingar från grannens sida som otillbörliga försök att stjåla lycka.

Lagstiftningen mot utomäktenskapligt sexuellt umgänge ledde till mord på nyfödda spädbarn, vilket i sin tur gynnade spridningen av varningssågner om mylingar. I det av Per Arvid Säve insamlade 1800-talsmaterialet från Gotland återfinns bara enstaka mylingsågner, en tendens som går igen i *Atlas över svensk folkkultur*, där det bara finns två gotländska belägg för mylingsågner. Det äldre materialet visar emellertid tydligt att vare sig barnamord eller mylingsågner varit ovanliga företeelser på Gotland. Kanske kan denna diskrepans förstås utifrån de två inledningsvis givna förklaringarna; kanske krävs fördjupad analys.

Bokens andra huvudavsnitt börjar med att ge allmänna exempel på hur utövande av folklig läkekonst samt bruk av svartkonstböcker, signaler och besvärjelser satt spår i rättegångsprotokollen. I ett avsnitt behandlas

den muntliga diktningen kring användande av trolldom i kampen mot den danska invasionshären 1361. Här lämnar förf. arkivmaterialet och förlitar sig i stället på tryckta källor. Wall och Nildin-Wall ger ett par tänkvärda förslag till symboliska tolkningar av somliga sägner, men hävdar också att det knappast ”förekommer någon rik muntlig tradition om den påstådda brandskattningen av Visby” (s. 127). Antingen har jag inte förstått hur de menar eller också står vi inför århundradets underdrift. Hela sägencykeln kring Valdemarståget är central i gotländsk berättartradition och centralt i den står den muntliga traditionen kring brandskattningen. Alltsedan C.G. Hellqvists målning från 1888 är den berättelsen riksbekant, alla gotlänningar känner den förstås och många av dem deltar varje sommar i dramatiseringen av den i samband med medeltidsveckan i Visby. Valdemarstraditionen rymmer flera problemkomplex som antagligen skulle vinna på tvärvetenskapligt samarbete mellan folklorister, historiker och arkeologer.

I slutet av avsnittet återvänder förf. till arkivmaterialet och skildrar några gotländska trolldomsprocesser. Trots att källmaterialet är bristfälligt (ett enda brev) förefaller det ha hållits en trolldomsprocess i Visby så tidigt som omkring 1611. Det har inte tidigare varit känt att anklagelser om trolldom lett till avrättningar på Gotland, men här förefaller så ha skett. Folkloristiskt spännande är skildringen av hur berättelserna om denna häxprocess tar form av sägner.

I det tredje huvudavsnittet får vi möta flera av våra gamla bekanta från förra boken. Det är t.ex. boterskor-na Ingeborg Jonsdotter (lilla Ingeborg) och Margareta Kuskes (Kuskes-Greta) samt domkyrkoadjunkten Per Kræklingius, ökad för sina färdigheter i tortyr. Här ges en detaljerad skildring av bakgrunden till en trolldomsprocess i Visby 1705. Borgmästaren, Bengt Dyring, hade haft otur med sina sjöaffärer. Dessutom var han osams med skepparen Jacobs Strijds för att denne inte gratis lånade ut sin dräng för att sköta borgmästarens fiske. När Ingeborg Jonsdotter stod anklagad för trolldomsbrott tvingade Bengt Dyring henne att erkänna sig skyldig och utpeka Jacobs Strijds hustru Bohl som sin läromästare. Möjligen låg Bengt Dyring också bakom det ursprungliga fängslandet av lilla Ingeborg. Bohl Strijds fick tillbringa en tid i fängelse men försattes på fri fot utan att rentväs från anklagelsen om trolldom. Ingeborg Jonsdotter dog av de eländiga förhållandena

i fängelset utan att ha fått någon dom. Förf. överlåter till läsaren att ställa frågan: Vilken roll spelade privata känslor och intressen i 1600-talets trolldomsprocesser, där närmare 300 personer avrättades?

*Det ropades i skymningen...* är en rik exempelsamling av folklore från en annars svagt dokumenterad tidsperiod. Den är värdefull som korrelerat till senare tiders arkivuppteckningar, främst naturligtvis när det gäller Gotland, men säkert också för resten av Sydskandinavien. Boken demonstrerar domstolsprotokollens användbarhet som folkloristiskt källmaterial. Den som till äventyrs trott att sådana akter är dammiga, döda och ointressanta skulle bli förvånad vid läsningen av denna bok. Sällan har jag kommit så levande människor så nära in på livet!

*Ulf Palménfelt, Visby/Bergen*

Nils-Arvid Bringéus: *Skånska kistebrev*. Skånes Hembygdsförbund och Carlsson Bokförlag. Lund/Stockholm 1995. 325 s., ill. English summary. ISBN 91-7798-983-X.

Nils-Arvid Bringéus kan sitt ämne när han går till verket. Incitamentet har varit det Berlingska tryckeriets överlämnande till och iordningställande på Kulturen i Lund. Medan museets årsbok behandlade boktryckarkonsten, firade Skånes Hembygdsförbund tilldragelsen genom att ge ut *Skånska kistebrev*.

Här föreligger en medveten geografisk begränsning: det är endast Skåne som gäller med det Berlingska tryckeriet, där kistebrevstillverkningen påbörjades 1756, det Lundbergiska, som bröderna Nils Petter och Johan Petter startade 1829, bägge i Lund, samt i Kristianstad Fredrik Folqvart Cedergréen på 1810-talet.

Dessa behandlas i var sitt avsnitt med hela produktionen i detalj redovisad. Eftersom de till stor del har begagnat samma eller närstående motiv sker en oundviklig upprepning. Framställningarna inleds med en programförklaring.

Kistebreven har inte omfattats av tryckeriernas leveransplikt till de vetenskapliga biblioteken och insamlingen av data har främst skett via museernas föremålsbestånd av kistebrev och tryckstockar, kompletterad med

en inventering av alla dem som befinner sig i privat ägo, och en genomgång av Nordiska museets frågelista.

Kulturhistoriska museet i Lund fick sin första stora samling redan 1882, men också museerna i Kristianstad och Trelleborg har betydande bestånd.

Bringéus presenterar den tidigare forskningen och apostroferar Bengt Bengtsson och Bengt Jacobssons inventeringsarbete och Sten Åke Nilssons och framför allt V.E. Clausens betydande publicering. Beträffande sin egen forskning i ämnet, som pågått under lång tid, förklarar förf. att han "ibland fått anledning att korrigera sig själv, vilket bör observeras av den som använder mina uppsatser i litteraturforskningen".

Benämningen kistebrev analyseras och äger full teckning vad gäller Skåne, eftersom man där hade kistan som främsta förvaringsmöbel av de personliga ägodelarna. I övre Sverige däremot var skåpet eller loftet den naturliga förvaringsplatsen. I kistornas lock klistrades de kolorerade och prisbilliga trycken, en liten konstutställning i miniatyr som flyttade med ägaren. Med hänsyn till detta använder förf. genomgående benämningen kistebrev, oavsett om de suttit i en kista eller ej.

Undertiteln är Kistebrev eller tryckta bilder för folket, vilket säger oss vilken kundkrets man vände sig till.

De motiv som kvantitativt dominerar är skildringar ur Bibelns värld, ur Gamla testamentet Syndafallet, Abrahams offrande av ende sonen Isak, Davids strid med Goliat, Sinsom dräper lejonet m.fl. Ur Nya testamentet har vi evangelisterna, Marie bebådelse, passionshistoriens alla moment, de visa och de fåvitska jungfrurna – motiv som man känner igen från bonadsmåleriet som de mest älskade och säljbara. Detta var en bildpredikan så god som någon.

Kistebreven berättade om kunglig prakt, men också om vardagslivet bland hantverkare, bönder och tjänstefolk, de speglade äktenskapets skiftande lycka och gav anvisningar om hur man som gammal kunde bli ung och vacker på nytt.

Vördnaden för överheten inpräntades genom alla bildtrycken av kungaparen, vanligen framställda till häst eller i kröningsprakt. Något snabbt förmedlande av nyheter har man inte bemödat sig om. Bilderna av Adolf Fredrik trycktes i Lund 1758, fjorton år efter giftermålet med Lovisa Ulrika, och sju år efter kröningen. Och det uppseendeväckande mordet på Gustav III